

О. В. Кудоярова

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

2010

819.111
К 88

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
"Харківський авіаційний інститут"

О. В. Кудоярова

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Конспект лекцій

Научно-техническая
Библиотека
"ХАИ"

mt0179328

**НАУКОВО-ТЕХНІЧ.
БІБЛІОТЕКА**
Національного аерокосмічного
університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Харків «ХАІ» 2010

УДК [811.111+811.161.2]:81'374(075,8)

Кудоярова О. В. Лексикографія : консп. лекцій / О. В. Кудоярова. – Х.:
Нац. аерокосм. ун-т "Харк. авіац. ін.-т", 2010. - 39 с.

Розглянуто стислий конспект лекцій з лексикографії, який знайомить студентів з основними тенденціями в розвитку лексикографії англійської та української мов; подано коротку характеристику словників. Особливу увагу приділено класифікації словників.

Для студентів старших курсів, що вивчають основи лексикографії за програмою спеціальності «Прикладна лінгвістика».

Бібліогр.: 10 назв

Рецензенти: канд. філол. наук, доц. О. В. Ребрій,
канд. філол. наук, доц. І. В. Жарковська

© Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2011 р.

Лекція 1. СТИСЛИЙ НАРИС З ІСТОРІЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Практична лексикографія виникла чотири тисячі років тому у вигляді різних глосів, глосаріїв і вокабулярів. Перші **перекладні словникові твори** з'явилися в Шумерській цивілізації в XXV ст. до н. е., у Китаї — у XX ст. до н.е., у Давньому Єгипті — у XVIII ст. до н. е. Збереглися уривки дво- і тримовних словників, створених у Месопотамії дві тисячі років тому. Перші словники на зразок тлумачних були створені в країнах з ієрогліфічною писемністю: у Китаї — у III ст. до н.е., в Японії в VIII ст. н.е. Такими ж давніми є ідеографічні словники: у II - III ст. н.е. — "Ономастика" Ю.Поллукса, санскритський словник "Амаракоша" (що в перекладі означає "скарбниця Амара"), словник Аристофана візантійського.

Слово "лексикографія" — не давньогрецьке, хоча складене з давньогрецьких коренів *lexico* (прикм. від *lexis* "слово" + *graph* "писати").

Уперше його можна зустріти в *Etymologicum Magnum*, лексикографічній роботі, певно, XI-XII ст. н.е. у вигляді *lexiko-graphos* «написання словника». Ця робота відома від Анрі Етьєна (H.Esüenne), що запозичив це слово з французького *lexicographie* у своїх *Deux dialogues du nouveaux language François, italianizé, 1578*.

Згідно з відомим Оксфордським словником англійської мови англійське слово *lexicography* з'явилося в 1680 р., німецьке *Lexikographie* — у 1698 р., французьке *lexicographie* — у всесвітньо відомій Енциклопедії (Encyclopédie) в 1765 р.

Слово **dictionary** "словник" уперше вжито в англійській мові як *Dictionarius* у XIII ст. Джоном Гарлендом (J.Garland). *Dictionarius* використовують з XIV ст. Перша книга у вигляді словника в сучасному розумінні була надрукована 1538 р. сером Томасом Еліотом (T. Elyot) — це латино-англійський словник.

На думку багатьох учених, англійська наукова лексикографія почалася зі словника Семюеля Джонсона (S.Johnson) 1755 р., французька — з Енциклопедії Д.Дідро 1765 р. і Великого універсального словника XIX ст. П.Лярусса (Larousse P. Grand Dictionnaire universel du XIX — e siècle), німецька — з Німецького словника братів Грімм 1852 р. (Grimm Deutsches Wörterbuch).

Арабська наукова лексикографія започаткувалася в XVII ст. у вигляді тлумачників слів Корана і довгий час була обмежена релігійною тематикою.

Фактом народження американської лексикографії по праву вважаються словники Ноя Вебстера (N. Webster) у XIX ст.

Перші словники східних слов'ян — їх називали у ті часи лексиконами, алфавітами або тлумаченнями — були здебільшого зібраннями іншомовних і застарілих слів.

До часів Київської Русі належать невеликі рукописні словники «О именьхъ и глє.мыхъ жидовьскымъ языкьмъ», «Рчь жидовьскаго іазьїка преложена на роускоюу» та ін., у яких тлумачаться переважно біблійські особові імена й топоніми, окремі старослов'янські слова. На Русі перекладали також греко-візантійські тлумачення власних назв.

Глосарій "Кормчої книги" (1282 р.), наприклад, містить пояснення значень 174 давньоруських, грецьких і старослов'янських слів.

Упродовж XIV — XVII ст. активно розвивається в Україні глосографія. Перший церковнослов'янсько-український словник невідомого автора «Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ словъ просто (не раніше 50-х рр. XVI ст., залишився в рукопису) складено із загальноцерковнослов'янських слів, небагатьох антропонімів і топонімів, налічує 896 вокабул (але 127 слів не перекладено).

1596 року у вигляді додатка до "Слов'яно-російського букваря" вчителем м. Вільно Лаврентієм Зизанієм Тустановським було створено перший друкований словник східних слов'ян "Лексисъ, сіречь реченія коротко собранны и з словенского языка на просты російський диялектъ истолкованны".

Зизаній (Зизаній-Тустановський) Лаврентій Іванович (справж. прізви. — Кукіль, у перекладі грецькою мовою Зизаній, народився у 60-ті рр. XVI ст. — помер після лютого 1634) — український мовознавець, письменник, перекладач, педагог і церковний діяч. Можливо, навчався в єзуїтській колегії в м. Ярослав (тепер Польща) або Острозькій школі на Волині. Викладав церковнослов'янську та грецьку мови до 1592 — у Львівській, 1592 — 1596 — Берестейській (Брестській), 1596 — 1597 — Віденській братських школах. 1597-1600 був домашнім учителем у родині князя Богдана Соломирецького в його маєтку біля Мінська, 1600 — 1602 — князя О. Острозького (м. Ярослав). У 20-х рр. XVII ст. на запрошення архімандрита Києво-Печерської лаври Єлисея Плетенецького приїхав до Києва, брав участь у редагуванні лаврських видань, перекладав з грецької мови на церковнослов'янську, займався проповідницькою діяльністю. Уклав староукраїнською мовою «Катехизис» (видання 1627).

Реєстр «Лексиса» організований за диференціальним принципом (тобто подаються тільки ті церковнослов'янські слова, що відмінні від українських формою чи значенням), налічує 1061

вокабулу. Зизаній перший в історії українського та східнослов'янського мовознавства розробив і застосував більшість основних лексикографічних методів упорядкування словника.

Ще більш важливою подією словникової справи стало видання в 1627 р. у Києві Памвою Бериндою (1555-1632), видатним українським мовознавцем, письменником, перекладачем, гравером, друкарем, педагогом, другого друкованого словника східних слов'ян "Лексикон славеноросский и имен толкование", де пояснюються значення 6982 слів.

Розвиток лексикографії англійської мови

Попередники сучасних словників з'явилися в глибокій старовині. При вивченні рукописів, написаних іншими мовами, в основному стародавніх, люди зіштовхувалися з новими і незвичайними словами, особливо часто в творах грецьких і латинських класиків. Учений або просто переписувач, визначивши значення незнайомого слова, писав переклад цього слова рідною для нього мовою між рядками або найчастіше на полях манускрипту. Така позначка отримала назву глоса (від греч. glossa — «мова, слово»).

З функціональної точки зору в глосах реалізовувалася так звана метамовна функція мови, тобто використання мови з метою обговорення самої мови, а не зовнішнього світу. Пізніше шляхом об'єднання глос в один список створювався список слів з перекладом їх на іншу мову, що отримав назву "глосарій". Глосарії нагадували сучасні двомовні словники. Рукописні глосарії мали постійний попит. З них робилися багато копій, а коли з появою книгодрукування книги подешевшали, словники виявилися в числі перших друкарських видань.

В історії розвитку лексикографії англійської мови можна умовно виділити декілька періодів. **Перший період** – «глосаризація».

Ця стадія характеризувалася наївним підходом до опису лексичного складу мови. По-перше, описувалися лише окремі, довільно вибрані слова. По-друге, тлумачення значень цих слів мало поверхневий і ненауковий характер. По-третє, в словниках була відсутня інформація про граматичні і фонетичні характеристики лексичних одиниць, не наводилися приклади, що ілюструють вживання слова в тексті. До цього періоду відносяться такі словники: *Promptuarium Parvulorum* («Скарбниця для молоді»), *Ortus Vocabulorum* («Сад слів»), *Alvearie* («Вулик»).

Другий період в історії лексикографії англійської мови можна визначити як період «словників важких слів». Відмітною тенденцією даного періоду є прагнення укладачів словників включати в свої праці лише ті лексичні одиниці, які вони вважали важкими для розуміння, а повсякденну лексику або ігнорувати, або давати занадто короткі дефініції, що не відрізняються один від одного. До словників цього періоду належать: *A Table Alphabetical* («Перелік алфавітний») Роберта Кодрі, *An English Expositor* («Англійський тлумач») Джона Баллокара, *English Dictionarie* («Англійський словник») Генрі Кокрема, *The New World of English Words* («Новий світ англійських слів») Едварда Філіпса та ін.

Третій період в історії лексикографії англійської мови можна охарактеризувати як «донауковий або приписуючий». Основною тенденцією даного етапу було прагнення укладачів словників установити певну норму в написанні, вимові та вживанні слів, тому практично всі словники, що відносяться до даного етапу, слід визначити як нормативні. Лексикографи намагалися дати повнішу інформацію про слово. Дефініції слів мали більш розгорнуту структуру, ніж дефініції словників попереднього періоду. Вживання слів у мові ілюструвалося цитатами з літератури. Вказувалася етимологія слів. До словників цього періоду відносяться: *A Dictionary of English Language* Семюеля Джонсона, *An American Dictionary of English Language* Ноя Уебстера та ін.

Сучасний період у розвитку лексикографії англійської мови можна назвати «науковим або історичним», оскільки він базується на таких концепціях: 1) складання словників на основі історичного принципу; 2) заміна приписуючого або нормативного принципу складання словників відносно системним дескриптивним підходом; 3) опис лексики як системи. Першим словником, складеним на науковій основі, був тезаурус Роже. Перлиною англійської лексикографії, що якнайповніше втілила ці концепції, є *The Oxford English Dictionary*.

У 1930-х рр. плідна співпраця лінгвістів, лексикографів, фахівців у галузі педагогіки і методики викладання англійської мови як іноземної привела до створення перших удалих навчальних словників англійської мови, призначених для іноземців, що вивчають англійську мову. Останнім часом у лексикографії англійської мови намітилася явна тенденція відображати мовні явища в безпосередньому зв'язку з елементами культури, тим самим описуючи вплив культури на формування мови. Прикладом можуть служити *Longman English Dictionary of Language and Culture*, *Macmillan Dictionary*.

До загальних рис більшості нових словників англійської мови можна віднести:

- прагнення добитися такої повноти характеристики слова, яка дозволяє не лише зрозуміти його в заданому контексті, але і правильно використовувати у власній мові. Таким чином, здійснюється перехід до словників активного типу;
- прагнення подолати традиційну відірваність лексикографії від теоретичної лінгвістики взагалі і від семантики особливо;
- прагнення подолати традиційну відірваність словникового опису мови від його граматичного опису, що відбивається перш за все в навчальних словниках;
- перехід від суто філологічного опису слова до цілісного філологічного й культурного опису слова-поняття із залученням елементів етнолінгвістичного знання;
- оновлення лексикографічних прийомів і засобів: введення «малюночних» визначень, путівників (змісту) за словарною статтею, оцінок коректності використання того або іншого слова в різних ситуаціях на підставі показної «мовної колегії» (так званої *usage panel*). Цей спосіб був уже з успіхом апробований при складанні *The American Heritage Dictionary of the English Language*, матеріал якого апробовувався колегією із ста визнаних носіїв зразкової англійської мови.

Історія британської лексикографії

Першим англійським словником-госарієм слід визнати «Епінальський глосарій», названий так на ім'я французького міста Епіналь, в якому він зберігся. Цей глосарій датується VII ст. Він, як і інші глосарії тієї епохи, пояснював рідкі латинські слова за допомогою відоміших слів. Проте невідомий укладач «Епінальського глосарія» використовував для тлумачення декількох сотень слів не латинські, а староанглійські слова, наприклад: *alium* – *garleac* «часник», *sardines* – *heringas* «оселедці», *sella* – *sadol* «сідло».

Перші англійські словники були англо-латинськими і латинсько-англійськими, оскільки латинська мова була в XV–XVI ст. міжнародною мовою науки і освіти. Першим англійським словником, що служив для перекладу англійських слів латинською мовою, є створений в 1440 р. ченцем з Норфолка Галфрідом Граматиком словник *Promptuarium Parvulorum*, до якого увійшли переклади більше ніж 10 тисяч англійських слів на латинську мову. У 1499 р. цей

словник був надрукований. Він до цього часу являє інтерес як джерело знань про мову й життя Англії епохи Відродження.

З часом латинська мова втратила своє значення як мова міжнародного спілкування. У зв'язку з розширенням міжнародних контактів і зовнішньої торгівлі виникають англо-французькі, англо-італійські та інші двомовні словники: італійсько-англійський словник Дж. Флоріо *A Worlde of Wordes* (1598), французько-англійський словник Р. Коттрейва (*Randle Cotgrave*) *A Dictionarie of the French and English* (1611).

Авторами перших англійських словників були в основному вчителі. У 1570 р. англійський шкільний вчитель Пітер Левінс опублікував словник *Manipulus Vocabulorum* «Оберемок слів», який містив близько 9 тисяч слів, упорядкованих не за початковими буквами, а за останніми складами, і був, по суті, першим англійським словником рим. Левінс використовував знак наголосу, причому проставлені ним наголоси не завжди відповідають сучасним. Подібно Левінсу вчителями були Джон Барет – автор словника *Alvearie* «Вулик», опублікованого в 1573 р., і Роберта Кодрі (*Robert Cawdrey*), що випустив словник, призначений для пояснення складних англійських слів.

Словник Кодрі був виданий в Лондоні в 1604 р. і відомий в історії британської лексикографії під назвою *A Table Alphabetical* «Перелік алфавітний», хоча його оригінальна назва є значно довшою: *A Table Alphabetical, conteyning and teaching the true writing and understanding of hard usual English words, borrowed from the Hebrew, Greeke etc. with the interpretation thereof by plaine English words*. Сам заголовок достатньо красномовно свідчить про завдання і вміст словника. Завданням словника Кодрі був опис в алфавітному порядку слів, запозичених із старовірської, грецької та інших мов. Опис полягав в інтерпретації значень слів за допомогою добре відомих англійських слів. Значення словника Кодрі полягає в тому, що це була перша спроба скласти тлумачний словник англійської мови. Він містив 2,5 тисячі «Hard vsuall English wordes» «важких звичайних англійських слів», як сформулював сам Кодрі, та їх дефініції англійською мовою. Примітно, що це був перший тлумачний словник англійської мови, в назві якого використовувалося слово *dictionary*. Словник Кокрема складається з трьох частин. У першій частині подані важкі, на думку автора, нові слова і введено тлумачення їхніх значень. У другій частині словника, яка складає половину обсягу всієї праці, розміщені, за термінологією укладача, *vulgar words* (простонародні слова). Третя частина є не лінгвістичною, а швидше

енциклопедичною. Тут надані імена героїв міфів, богів, найменування звірів, птиць, трав і т. д.

На відміну від словників «важких слів», характерних для попереднього етапу, словники, створені в XVIII ст., містили не лише важкі для розуміння слова, але і такі лексичні одиниці, як bull, cow, dog, horse. Словником, який частково орієнтується на класичні норми латинської і грецької лексичної системи і в той же час враховує особливості семантики і словотворчої системи сучасної англійської мови, є словник Натанієля Бейлі (Nathaniel Bailey) – *An Universal Etymological Dictionary* «Універсальний етимологічний словник». Він був виданий в 1721 р. і містив близько 40 тисяч слів із короткими тлумаченнями. У передмові до цього словника автор відзначив, що вимушений зважати на той факт, що мова змінюється. Словник Бейлі мав декілька позитивних якостей. Він продовжив тенденцію, що намітилася в працях його попередника, видатного лексикографа XVIII ст. Джона Керсі (John Kersey), словники якого орієнтувалися на рядового читача і включали слова повсякденної мови. Бейлі також відобразив у словнику загальноновживані лексичні одиниці. Інша позитивна риса «Універсального етимологічного словника» полягала в тому, що він давав етимологію багатьох слів (правда, достовірність етимологічних даних Бейлі є сумнівною). Перевагами даного словника порівняно з попередніми словниками стало і те, що він розділив слова на склади і спробував указати правильну вимову, тобто передбачив багато рис сучасних словників. Це була перша спроба нормалізації вимови. Основним недоліком словника Бейлі був низький рівень розроблення словникових дефініцій. Визначення слів інколи зовсім не були тлумаченнями значень або описів предметів.

У 1730 р. Бейлі склав досконаліший словник – *Dictionarium Britannicum* «Британський словник» за участю математика Дж. Гордона, ботаніка Ф. Міллера та ін. Цей словник містив вже 48 тисяч слів. Рідкі та незвичайні слова не були включені. Імена героїв міфів і легенд були включені в основний словник в алфавітному порядку. Вважається, що цей словник, як і багато інших словників цього періоду, послужив робочою основою для шедевра англійської лексикографії періоду нормативності – *A Dictionary of the English Language*, словника доктора Семюеля Джонсона (Samuel Johnson). Успіх цього словника був настільки великий, що він перевидавався майже впродовж століття і протягом цього терміну був єдиним авторитетним джерелом відомостей за значенням і вживанням англійських слів. Словник Джонсона був першим словником англійської мови, що відіграв важливу роль як в

подальшому розвитку англійської лексикографії, так і у формуванні норм літературної мови своєї епохи. Багато фахівців вважають, що цей словник став легендою, як один із визначних творів англійської мови. На високу для того часу якість словника, поза сумнівом, вплинула неординарна особистість самого автора. Доктор Джонсон (1709–1784) був одним із найосвіченіших людей тієї епохи, критиком і есеїстом, що вважався серед художників і письменників кращим суддею і авторитетом. Його роботу над словником можна назвати подвигом у лексикографії. Один, користуючись допомогою лише шести переписувачів, він підготував до видання словник обсягом 2,3 тисячі сторінок, що містив близько 40 тисяч статей. І хоча цей словник не може вважатися самим кращим словником того часу, оскільки досконаліші словники були створені у Франції й Італії, де роботу над ними вели академії наук, проте словник Джонсона, безумовно, має бути визнаний унікальною лексикографічною роботою, виконаною одним автором.

Можна відзначити такі позитивні риси цього словника:

1. Це був найповніший словник літературної англійської мови того періоду.
2. Джонсон – перший англійський лексикограф, який наводив відтінки значення слів, розділивши значення на основні, переносні та метафоричні. Він також виділяв основне значення в слові, відокремлюючи його від другорядних значень. Всі значення були пронумеровані, що було новаторським кроком для того часу.
3. Кожне значення слова автор ілюструє цитатами з різних літературних творів (від Біблії до Шекспіра). Словарна стаття «horse» містить шість різних прикладів із художніх текстів, включаючи і знамениту фразу з Шекспіра: «A horse! A horse! My kingdom for a horse».
4. У словнику можна знайти різноманітні стилістичні позначки, якими він характеризує слова (*obsolete*, *out of use*, *ascent word* і ін.). У деяких випадках слова мають і більш розгорнуте стилістичне визначення. Так, наприклад, слово *dandiprot* має таке визначення і стилістичний опис: «*a little fellow; word used sometimes in fondness, sometimes in contempt*».
5. Дефініції були, як правило, повними і ясними.
6. Словник Джонсона містить багато відомостей етимологічного характеру, головним чином вказівки на те, чи є слово запозиченим або споконвічним. Якщо етимологія слова невідома, то автор пише про свої припущення. Так,

наприклад, слово *sofa*, етимологія якого Джонсону не була відома, забезпечене позначкою в дужках: «I believe an eastern word».

Незважаючи на згадані вище переваги, *The Dictionary of the English Language* має і певні недоліки.

1. Найбільш характерною рисою словника Джонсона є орієнтація на літературно-книжковий пласт англійської лексики. Все те, що не було апробоване літературним вживанням, не знайшло свого віддзеркалення в словнику. Таким чином, словник Джонсона – це літературно-книжкові слова. Отже, словник Джонсона не відображав справжнього стану лексичного складу мови цього періоду. Джонсон включив у словник лише те, що він називав «суспільними словами». Він уникав наукової термінології. З іншого боку, його словник був переобтяжений латинізованими словами.
2. У словнику зустрічаються фактичні помилки, обумовлені тим, що ерудиція однієї людини, навіть такої освіченої, як доктор Джонсон, не могла охоплювати всі галузі знань.
3. Деякі з його дефініцій важкі для розуміння. Так, наприклад, дефініція слова *net* виглядає таким чином: «*Anything reticulated or decussated at equal distances, with interstices between the intersections*».
4. У багатьох дефініціях Джонсона можна виявити його власні переваги або упередження. Іншими словами, словарні визначення Джонсона до певної міри страждали суб'єктивізмом.
5. Корпус прикладів, що служили матеріалом для складання словника і слів, які ілюструють значення, був обмежений головним чином літературними текстами і філософськими або політичними трактатами, що належали головним чином лише до одного періоду 1580–1660 рр. Орієнтація на літературно-книжковий пласт лексики в словнику Джонсона вплинула на розвиток стилістичних норм літературно-письмової мови, особливо на розвиток мови художньої літератури XVIII–XIX ст.
6. У словнику Джонсона практично ігнорувалися слова, що з'явилися в Америці, навіть ті, які широко вживалися в мові. Можливо, це пояснюється упередженням відношенням доктора Джонсона до жителів Америки: «*a race of convicts, and ought to be grateful for anything we allow them short of hanging*».

Oxford English Dictionary

У зв'язку з успіхами лінгвістичної науки в першій половині XIX ст. у Великобританії з'явилися спроби створити якнайповніший словник англійської мови, оснований на даних порівняльного мовознавства. У середині XIX ст. недоліки існуючих словників почали відчуватися особливо гостро. Невірні етимологічні дані, неправильні граматичні відомості про слова, неадекватні принципи відбору словника та інші недоліки вимагали створення нових словників. Перевидані словники Джонсона і Річардсона вже не відповідали рівню розвитку науки того часу. Передумовою створення принципово нового словника англійської мови стало заснування в 1842 р. Філологічного товариства, члени якого і замислилися над проблемою організації роботи із створення повного словника англійської мови. Для роботи над словником було створено декілька комітетів, наприклад Етимологічний комітет, Комітет літератури й історії і Товариство з вивчення старих рукописів. На початковому етапі основну роботу з підготовки словника проводив перший редактор словника Герберт Кольєрідж (внук видатного англійського поета). Він розділив книги, які мали бути вивчені для збирання матеріалу, на три групи: 1) ті, що з'явилися між 1250 р. і публікацією першого англійського Нового Заповіту в 1526 р.; 2) опубліковані між 1526 і 1674 рр. (рік смерті Мільтона); 3) надруковані з 1674 р. до 1858 р. (рік офіційного початку проекту щодо створення словника). Він набрав групу добровольців із 147 осіб, які мали вивчати матеріали у пошуках прикладів. Про труднощі роботи свідчить той факт, що з початкового складу групи до травня 1860 р. залишилися працювати лише 89 осіб. Збирання матеріалів для словника, що почалося в 1858 р., продовжувалося більше 20 років. Отже, в цьому проекті брала участь вся країна. Велика кількість прикладів була надіслана з Америки.

У 1876 р. у цьому словнику почав співпрацювати Джеймс Марей (James Murray), талановитий молодий лексикограф і дослідник у галузі історичної граматики англійської мови. У 1879 р. Марей стає головним редактором і укладає угоду з видавництвом Оксфордського університету про видання цього словника. Під його керівництвом у 1878 р. почалося редагування зібраних матеріалів. У 1884 р. була надрукована перша частина, і лише в 1928 р. уже під керівництвом Онїонза і Крейга (Onions and Craige) все видання було завершено. Всього було видано 12 томів, і словник отримав назву *A New English Dictionary on Historical Principles*, але пізніше він став відомий під

назвою *Oxford English Dictionary*. У 1933 р. вийшов додаток у вигляді тринадцятого тому, куди увійшли нові слова, що з'явилися в англійській мові за останні півстоліття. Таким чином, видання всього словника продовжувалося більше 70 років.

Словник дає тлумачення понад 414 тисяч лексичних одиниць, які ілюструються майже 1 827 306 цитатами, відібраних із шести мільйонів цитат, зібраних за десятиліття роботи над словником.

Словник має на меті дати всі слова англійської мови починаючи з 1150 р. і до останнього часу, описати зміни значень і форм цих слів, в міру можливості дати детальну етимологію, вказати на правильну вимову слів і проілюструвати все це прикладами у вигляді цитат із текстів різного характеру.

Головною метою редакторів «Оксфордського словника» було простежити історію кожного слова, включеного в словник з моменту його появи в мові і до наших днів. Ця мета досягається в словнику за допомогою цитат-ілюстрацій з точною вказівкою дати джерела цитати. До кожного столітнього періоду розвитку даного слова наводиться цитата.

Oxford English Dictionary документально показує, коли і в якому значенні дана лексична одиниця увійшла до складу англійської мови, в якому тексті вона вперше була зареєстрована. Якщо слово вийшло з вживання, то наголошується, коли це сталося або як змінювалася система його значень впродовж століть. У словнику не лише відображаються літературні норми англійської мови на різних етапах його розвитку, але також є спроба відобразити все словарне багатство мови. Тому тут можна знайти і діалектизми, і жаргонізми, і вульгаризми, і неологізми та ін. Порядок відомостей про слова, що даються в цьому словнику, є простим і логічним. Слово, виділене великим жирним шрифтом, дано в його основній формі. Далі вказані варіанти орфографії, якщо такі є, причому застарілі варіанти позначаються хрестиком, тут же подані вказівки на зразкову дату їх виходу із вживання. За цим йде вказівка на вимову слова. Потім указані граматичні характеристики (частина мови, основні форми дієслів, ступені порівняння прикметників, множина іменників та ін.). Після граматичної характеристики в квадратних дужках указано етимологію слова. У цьому розділі показано походження слова й розвиток його форм.

Етимологічні відомості цього словника вважають достовірними. Видавці переглянули раніше існуючі етимологічні дані та внесли багато змін на основі ретельного вивчення великої кількості письмових пам'яток. Укладачі залучають матеріал зі всіх

індоєвропейських мов. Тому інколи етимологія слова займає цілий друкарський стовпчик.

Після квадратних дужок указано стилістичну характеристику слова або сферу його вживання, якщо це слово потребує такої характеристики. Стилiстичні позначки даються і після опису окремих значень слова, якщо такі значення мають особливий характер вживання або особливі стилістичні властивості.

Після стилістичних позначок подано систему значень слова. Зазвичай ці значення подані під відповідними цифрами. У середині значень, виділених цифрами, проводять подальше ділення на значення, що виділяються буквами алфавіту. Далі подані поєднання фразеологізмів для кожного із значень слова, і словарна стаття містить цитати, що ілюструють вживання слова в різних його значеннях з указанням автора і дати.

Лекція 2. ІСТОРІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

У кінці XVIII ст. англійські словники почали з'являтися в Америці. У 1789 р. вийшов словник Семюеля Джонсона, однофамільця доктора Джонсона, під дуже просторовою назвою, що розкриває характер, напрям і вміст цього словника: *A school dictionary being a compendium of the latest and the most important dictionaries, and comprising an easy and concise method of teaching children the true meaning and pronunciation of the most useful words in the English language, and in which parts of speech are distinguished and explained, and a special rule is given for spelling of derivatives and compound words.*

У 1800 р. вийшов перший американський словник, у якому було встановлено деяку розбіжність у значеннях слів та їх вживанні в англійській мові Великобританії і в Америці. Це був словник Калеба Александера (Caleb Alexander) *Columbian Dictionary of the English Language*, в якому почав свою практичну лексикографічну діяльність найвидатніший укладач словників англійської мови в Америці XVIII–XIX ст. Ной Уебстер (1758–1843), який мав величезний вплив як на розвиток американської лексикографії, так і на розвиток американського варіанта англійської мови. Деякі автори вважають, що вплив Н. Уебстера (Noah Webster) на історію американського варіанта англійської мови був так само значним, як і вплив Джорджа Вашингтона на хід боротьби Америки за свою незалежність. У 1789 р. Уебстер опублікував *Dissertations on the English Language*, де вказав причини відмінності американського варіанта англійського від британського і обґрунтував необхідність створення словника, що

відображає ці особливості. Видавши в 1806 р. малий словник обсягом 5 тисяч слів під назвою *A compendius dictionary of the English language*, Уебстер працював наступні 20 років, над своєю великою лексикографічною працею *An American Dictionary of the English Language*. Подібно до доктора Джонсона, з яким він проводив заочну боротьбу за першість у лексикографії, Уебстер виконав всю роботу над словником практично самостійно.

Як і Джонсон, Уебстер склав свій словник власноручно, всі 70 тисяч словарних статей. Коли словник вийшов у 1828 р., Уебстеру було вже 70 років. Як і було обіцяно у назві словника, це був американський словник. Його дефініції відзначали відмінності, що існували між значеннями або вживанням слів у Британії та Америці. Словник містив багато слів американського походження, які не фіксувалися британськими словниками. Уебстер пишався цитатами американських авторів, якими він ілюстрував свої словарні статті. Серед джерел, що найчастіше використовувалися ним разом із Біблією, Шекспіром, Мільтоном, можна згадати Бенджаміна Франкліна, Джорджа Вашингтона, Вашингтона Ірвінга. Часто, коли він не міг знайти відповідної цитати з авторитетного джерела, він складав пропозицію сам або використовував цитату зі своїх попередніх праць.

Словник був призначений вчити патріотизму за допомогою цитат, підібраних відповідним чином. У передмові до свого словника Уебстер сформулював задачі, які намагався вирішити при його складанні: 1) дати походження і первинне значення слова, наскільки можливо це простежити; 2) навести норми вимови і змінити норми орфографії; 3) дати детальне тлумачення слів. Явною перевагою словника Уебстера є тлумачення слів, що відрізняються чіткістю й простотою.

Поза сумнівом, праця Уебстера зробила величезний вплив на американську орфографію і закріпила її відмінність від британської (наприклад, американське написання слів *color, wagon, center, defense, tire* та їх британські відповідності *colour, waggon, centre, defence, tyre*). Однією з нововведень, які використовував Уебстер у своєму словнику, була буквена транскрипція. Установка лексикографії на те, щоб зробити американську вимову виразнішою і правильнішою, також вплинула на формування американської вимови.

Найслабшим місцем у словнику є етимологія. Так само, як і в британських словниках, рівень розвитку лінгвістичної науки не давав ще можливості побудувати етимологію на досить достовірних наукових підставах. Крім того, етимологічні дослідження в обсязі,

необхідному для створення великого тлумачного словника, просто не могли бути здійснені однією людиною.

Конкурентом Уебстера в американській лексикографії був Джозеф Вустер (Joseph E. Worcester), який видав у Бостоні в 1830 р. цікавий словник під назвою *A Comprehensive Pronouncing and Explanatory Dictionary of the English Language* «Повний вимовний і пояснювальний словник англійської мови». В основу цього словника було покладено, по суті, британський словник доктора Джонсона, але словник його був значно розширений за рахунок американізмів. Укладач даного словника не намагався, подібно Уебстеру, змінити систему американської орфографії. Словник був дуже популярним, особливо у виданні 1860 р. під назвою *Worcester's Large Dictionary of the English Language*. На якийсь час цей словник навіть витіснив із книжкового ринку словник Уебстера, але, коли в 1864 р. вийшов новий словник Уебстера під назвою *Unabridged Dictionary of the English Language*, словник Вустера втратив як своє значення, так і популярність.

Хоча словник Уебстера був великим досягненням з фінансової точки зору, проект випуску *Unabridged Dictionary of the English Language* не був успішним, частково через проблеми видавця, частково через відсутність у той час авторського права. Конкуренти видавали скорочені версії, які були значно дешевші за оригінальний словник Уебстера, що коштував 20 доларів (значна сума для того часу), коли йому було більше 80 років. Лексикографові довелося закласти свій будинок, щоб фінансувати друге видання. На жаль, він не дожив до тих днів, коли його словник з'явився майже в кожному американському будинку, а само слово *webster* у США перетворилося на синонім словника. Фразу «Look it up in Webster» можна почути в США не рідше, ніж фразу «Look it up in the dictionary».

Справжній успіх прийшов до словника Уебстера лише після того, як права на нього були продані Джорджу і Чарльзу Мерріам (George and Charles Merriam) і книга була заново перевидана. У 1847 р. словник вийшов у видавництві Merriam. З того часу компанія Merriam-webster видає словники Уебстера.

Історія української лексикографії ХХ ст.

Розвиток лексикографії у тій частині України, що входила до складу СРСР, можна поділити на кілька етапів.

Перший етап — 1917 — початок 30-х рр. характеризується, поперше, активним розвитком української лексикографії за кількістю й

різноманітністю словників (за П.Горецьким, їх видано 131, особливо багато — 1918 і в часи т.зв. українізації), зумовленим становленням української державності і, відповідно, виходом української мови на державний рівень. Проте словники, що з'являються в цей час, неоднакові за науковим рівнем. Переважна більшість їх, як і раніше, — перекладні російсько-українські і рідше українсько-російські, здебільшого спрямовані на задоволення практичних потреб соціального та виробничого життя (у сферах діловодства, права, виробництва, науки тощо). Особливо багато з'явилося термінологічних словників.

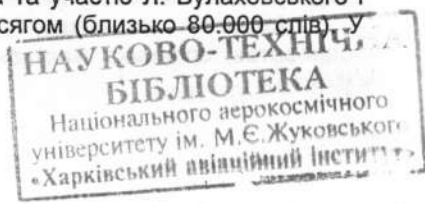
По-друге, прагненням відшукати і максимально повно подати питому українську лексику (звідси, зокрема, насичення української частини статті в перекладних словниках не тільки синонімічними, але й численними видовими найменуваннями), або у разі потреби створювати слова з морфем української мови, а не запозичати з інших мов.

У цьому пуризмі укладачі орієнтувалися й на практику деяких європейських мов, передусім німецької та чеської, в яких перекладання іншомовних слів на рідномовний ґрунт становило одну з головних засад формування національних літературних мов.

Другий етап охоплює період з 1933 р. до середини 50-х рр. і характеризується, по-перше, помітним звуженням словникарської роботи (зокрема у зв'язку зі згортанням українізації, репресіями проти українських мовознавців), по-друге, значним уніфікуванням української лексики в словниках. Це здійснювалося насамперед унаслідок розгорнутої кампанії боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» і «шкідництвом на мовному фронті» і відповідних офіційних настанов «не вносити штучної відмежованості української мови від російської».

Особливо помітними є відмінності в термінології порівняно з попередніми роками. У 1934 — 1935 рр. для «виправлення» справи випущено термінологічні бюлетені (медичний, математичний, ботанічний, фізичний, виробничий), а для школи — кілька невеликих російсько-українських галузевих словників.

Основні загальномовні словники цього періоду: «Російсько-український словник» (1937 р., близько 45.000 слів, укладачі — С. Василевський, Є. Рудницький та ін.), орієнтований на «найуживанішу, найпотрібнішу» лексику обох мов. Таку ж назву має словник 1948 р. за ред. М. Калиновича та участю Л. Булаховського і М. Рильського, значно повніший за обсягом (близько 80.000 слів) у

цих словниках закладено основні лексичні норми тодішньої і пізнішої української літературної мови, які здебільшого є чинними й донині.

Третій етап розвитку української лексикографії ХХ ст. (кінець 50-х — кінець 80-х рр.) характеризується, по-перше, значним розширенням словникарської роботи і появою низки як традиційних для української лексикографії, так і нових типів словників; по-друге, певним послабленням ідеологічного тиску на неї (щоправда, зі значними коливаннями в різні роки).

Четвертий етап (від початку 90-х рр.) характеризується, по-перше, активізацією словникарської роботи у зв'язку зі становленням України як самостійної держави, по-друге, помітною відсутністю єдиних методологічних засад і навіть орфографічних принципів (можна провести аналогію між цим етапом і 1917 — 1933 рр.). З одного боку, безпосередньо продовжується лексикографічна практика попередніх років, у руслі якої перевидано кілька термінологічних словників кінця 50-х — початку 60-х рр. і видано кілька нових без належної ревізії лексичних норм української мови минулих років. З другого боку, наявна тенденція до повернення традицій українського словникарства кінця ХІХ — першої третини ХХ ст. (з униканням іноземних слів, посиленою увагою до народної лексики, «куванням» слів) і правопису 1928 року.

Лекція 3. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Вхідна та вихідна мова. Мова, з якої відбувається переклад, прийнято називати вхідною, мова, на яку відбувається переклад, — вихідною. Інколи, не зовсім коректно, говорять про праву та ліву частини словника, маючи на увазі вхідну та вихідну мови. Словник може мати більше однієї вхідної та однієї вихідної мови. З декількома вихідними мовами тепер видаються переважно термінологічні словники.

Велика частина двомовних словників є моноскопальними (однонаправленими), тобто словниками з лише однією вхідною і лише однією вихідною мовою. Такими, наприклад, є словники англо-російський, німецько-французький і т. п. Випускаються також біскопальні (двонаправлені) словники, тобто словники, дві частини яких містять, наприклад англо-російський і російсько-англійський. Для біскопальних словників лексикографія використовує жартівливу назву «туди-сюди».

Адресат словника. *Пасивний і активний словники.* Під адресатом словника мається на увазі тип користувача, для якого

словник призначений. Тип користувача, перш за все, визначається його рідною мовою. Із цим моментом пов'язана одна дуже важлива відмінність у типах словників – ділення на пасивних та активних. Словник може використовуватися для читання текстів нерідною мовою, наприклад, у разі, коли норвежець читає англійський текст за допомогою англо-норвезького словника. Для нього такий словник – пасивний. Проте за допомогою того ж англо-норвезького словника англословник користувач перекладає з рідної мови на іноземну, і для нього цей словник – активний. Таким чином, «іноземно-рідний» словник – пасивний, «рідно-іноземний» – активний. Використовують й інші назви: пасивний словник називають рецептивним, активний – продуктивним.

Словники, що мають одного адресата, називаються монодирекціональними. Проте через практичні моменти переважна більшість двомовних словників має одночасно двох адресатів, тобто є бідирекціональними. Матеріальні моменти не дозволяють видати два російсько-норвезькі словники: один – для росіян, інший – для норвежців.

Структура словника. Структурою словника називають співвідношення частин словника й принципи його організації. Розрізняють декілька типів структур словників. *Мегаструктура*, або рамкова структура – взаєморозташування частин словника. Найбільш звичайна мегаструктура: передуючий текст (передмова, правила користування та ін.), корпус, що укладає текст (різні додатки). Передуючий і укладаючий тексти разом називають навколишнім текстом.

Макроструктурою називають порядок розташування лем у словнику. У двомовній лексикографії прийнятий в основному алфавітний порядок. У лексикографії зустрічається два види алфавітного порядку: прямий, або початково-алфавітний, і зворотний, або кінцево-алфавітний. Зазвичай під алфавітним порядком мають на увазі перший з названих: так структуровано переважну більшість словників. Кінцево-алфавітний порядок характерний для зворотних (інверсійних) словників, де слова розташовують за абеткою починаючи справа.

Інший тип – *систематична макроструктура*, де слова розташовуються не за абеткою, а групуються за значенням. Так організовані ідеографічні словники, або словники понять. Такі словники мають ієрархічну структуру. *Мікроструктура словника* – це структура словарної статті.

Словник. Це одне з центральних понять лексикографії. Словником називається сукупність (список) одиниць – слів і словосполук (лем) – вхідної мови, що підлягають перекладу. Словник є одним із найбільш істотних чинників, що визначають обсяг словника. Термін словник використовують у двох різних значеннях. У вузькому розумінні слова словник – це список лем; назвемо його базовим словником. У широкому розумінні слова словник – це список всіх слів і словосполук «лівої частини» словника, тобто він охоплює і приклади, що наводяться при різних значеннях слова в словниковій статті, і ідіоми (одиниці фразеологізмів) і т.д., отже, весь текст корпусу словника на вхідній мові (крім пояснень). Назвемо його повним словником.

Лема. Це також одне з найважливіших понять лексикографії. Лема – це слово або словосполучення, яке складає одиницю словника, тобто забезпечується в двомовному словнику перекладом. Саме лемі присвячується словарна стаття. Лема – представник всіх форм слова, або словоформ. Лемою зазвичай, хоча і не завжди, вибирають найбільш «позаконтекстну» форму слова: називний відмінок однини (в українській мові), інфінітив і т.п. Лему прийнято друкувати напівжирним шрифтом.

Словарна стаття. Словарне гніздо. Словарною статтею називають лему зі всією інформацією, що надається при ній, в двомовних словниках – лему зі всіма еквівалентами, що перекладаються, поєднаннями, прикладами, ідіоматикою, фонетичною, граматичною та іншою інформацією. Словарна стаття зазвичай складає абзац (крім випадків словарного гнізда). Розміри словарної статті варіюються в дуже широких межах. У словарній статті лема або частина її може багатократно повторюватися.

Часто в словнику за абеткою розташовується декілька слів з однією загальною частиною, наприклад: кіноактор, кіноактриса, кіноапарат, кіноапаратура і т.п. Іноді загальною частиною такого ряду є перше слово цілком. Значну економію місця в словнику дає гніздування – прийом, що полягає в тому, що такі групи лем об'єднуються в одну велику статтю (без абзаців) – гніздо.

Словосполучення. Так називають два і більш зв'язних синтаксичних слів, наприклад батьки і діти, спортивна гімнастика, бажати добра і т.п. Словосполучення поділяють на вільні й ідіоматичні. Для вільних поєднань характерна відсутність «зсуву значень», або виводимість значення всього словосполучення із значення слів, що входять у нього, тобто те, що всі його елементи зберігають своє лексичне значення. Кожен серйозний двомовний

словник має включати в себе значну кількість вільних словосполучень. Їх вводять і як приклади вживання слова і його відтінки, і як одиниці, їх не перекладають поелементно.

Ідіоматичні словосполучення (ідіоми, одиниці фразеологізмів, фразеологізми) характеризуються «зсувом значення», тобто невиводимістю значення всього поєднання із значення окремих його елементів. Поряд із зсувом значення ідіоматичні словосполучення характеризуються також стійкістю, тобто в словосполученні "кіт наплакав" ми не можемо замінити, скажімо, "кіт" на "пес", або "наплакав" на будь-яке інше слово.

Опорне слово. Опорним або ключовим словом називається те слово, під яким це словосполучення надається в словнику. Так, якщо ми поміщаємо словосполучення "кіт наплакав" у статті "наплакати", то воно є опорним.

Загальна типологія словників

I. Залежно від кількості мов:

- *одномовні словники:*

- а) пояснювальні (енциклопедичні, тлумачні, термінологічні, етимологічні, ономастичні, навчальні, лінгвокраїнознавчі, словники іншомовних слів тощо);
- б) ілюстративні (з малюнками, словники з ілюстраціями, словники жестів і міміки тощо);
- в) фіксувальні, тобто ті, що являють собою звичайно списки слів без пояснень (орфографічні, частотні, обернені, лексичні мінімуми, ідеографічні тощо);

- *двомовні та багатомовні, або перекладні.*

II. За охопленням лексики:

- *словники, що включають у себе лексику "без обмежень"* (енциклопедичні, тлумачні, орфографічні, орфоепічні, тезауруси тощо);

- *словники, що описують тільки певні лексичні шари, відібрані за такими ознаками :*

- *за хронологічним принципом* (етимологічні, історичні, словники нових слів – неологізмів тощо);

- *згідно зі "стилістичними" шарами лексики* (словники літературної, розмовної мови, жаргонізмів, діалектизмів тощо);

- за авторською лексикою (словники мови письменників, поетів, філософів, конкорданси тощо);
- за територіальними особливостями лексики (словники діалектизмів, регіоналізмів, американізмів тощо);
- за внутрішньолінгвістичною градацією слів (словники синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, "хибних друзів перекладача", фразеологічні словники тощо);
- за відношенням до адресата (шкільні, словники для іноземців, бізнесменів тощо);
- за професійним підбиранням лексики (термінологічні, галузеві, класифікатори, термінологічні тезауруси, термінологічні мінімуми тощо).

III. За обсягом:

- великі, або "повні";
- стислі;
- лексичні (термінологічні) мінімуми.

IV. За оформленням і деталізацією інформації:

- комп'ютерні;
- друковані:
  - а) багатотомні, однотомні словники;
  - б) кишенькові.

V. Залежно від функціональної спрямованості:

- функціонально-галузеві (термінологічні, тезауруси, вузькоспеціальні, багатогалузеві, тематичні словники, тощо);
- функціонально-мовні (словники сполучуваності, словники дієслівного керування тощо);
- функціонально-образні (фразеологічні, словники крилатих слів і виразів тощо).

VI. Згідно з порядком опису лексичного матеріалу:

- семасіологічні, алфавітні (тлумачні, орфографічні, перекладні тощо);
- ономасіологічні (тезауруси, ідеографічні словники, гніздові термінологічні тощо);
- алфавітні зворотні (словотворчі, граматичні тощо).

VII. З культурологічного погляду:

- *ономастичні* (топонімів, словники імен і прізвиськ, ойконімів тощо);
- *"країнознавчі"* (словники безеквівалентної лексики, "хибних друзів перекладача" тощо);
- *словники, що репрезентують культуру мовлення та літературну норму* (орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, труднощів уживання слів тощо).

VIII. Змішані, або комплексні, словники (тлумачно-сполучувані, тлумачно-перекладні, перекладно-синомімічні, алфавітно-гніздові, етимолого-фразеологічні, тлумачно-перекладно-сполучувані тощо).

IX. Навчальні словники (країнознавчі, фразеологічні, термінологічні, сполучувані, комплексні, ідеографічні, ілюстративні тощо).

Лекція 4. ОСНОВНІ ТИПИ СЛОВНИКІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ПАРАМЕТРИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Найпростіше ділення словників проводять за обсягом наведеної в них лексики. Залежно від обсягу словника прийнято виділяти великі (в англійській лексикографічній термінології – *unabridged*), середні (*semi-abridged or desk size dictionaries*), малі та дуже малі словники (*abridged or pocket size dictionaries*).

Залежно від типу лексичних одиниць, наведених у словнику, і перш за все від способу їх опису всі словники поділяють на дві великі групи: **енциклопедичні** (енциклопедії) та **лінгвістичні** (філологічні). Це зіставлення має як змістовний, так і формальний характер.

У лінгвістичних словниках описують слова (їх значення, особливості вживання, сполучуваність і т. д.). Енциклопедичні словники пояснюють не слова як такі, а предмети, речі, події, явища. Об'єкт їх опису – сфера понять, фактів, реалій. Тому в словниках енциклопедичних словників не включають займенники, сполучники, вигуки та лише зрідка можна знайти в них дієслова, прикметники, прислівники. Словники лінгвістичних словників включають у себе всі частини мови. У лінгвістичних словниках слово описується з точки зору його мовних і мовленнєвих характеристик (надаються тлумачення, комплекс граматичних і стилістичних позначок, етимологічні дані і т. д.), а в енциклопедії словарна стаття може

містити найрізноманітнішу інформацію, яка передається в текстовій і образотворчій формі (у вигляді малюнків, фотографій, карт).

Певним чином розрізняють тлумачення слів у лінгвістичних словниках і енциклопедіях, що видно з наведених прикладів:

«*Cockroach – member of group of insects with long antennae and a flat, soft body found worldwide, but mostly in the tropics. Its head is hidden under a shield (pronotum) and it may be winged or wingless. Eggs are laid in considerable numbers*» (*World Encyclopedia*). «*Cockroach – a beetle-like scavenging insect with long antennae and legs, some kinds of which are household pets*» (*The Concise Oxford English Dictionary*).

Як видно з прикладу, енциклопедичний словник не описує само слово *cockroach* як одиницю мови, а роз'яснює зміст і обсяг поняття *cockroach*. Дефініція в енциклопедичному словнику буде неминуче детальнішою за дефініцію в лінгвістичному словнику і буде містити багато екстралінгвістичної інформації, тоді як для користувача лінгвістичного словника ця інформація виявиться зайвою.

Енциклопедичні словники бувають двох типів: загальні та спеціальні. Найбільш відомими загальними енциклопедіями англійською мовою є: *The Encyclopaedia Britannica* («Британська енциклопедія») в 24 томах і *The Encyclopedia Americana* («Американська енциклопедія») в 30 томах.

Всі лінгвістичні словники можна розділити на три типи залежно від кількості поданих у них мов: одномовні, двомовні та багатомовні. Останні два типи часто називають також перекладними словниками. Як приклад одномовного лінгвістичного словника можна назвати *Longman Dictionary of Contemporary English*, як приклад багатомовного словника – *Ouseg H.s. 21 Language Dictionary*.

Класифікації лінгвістичних словників у різних лексикографів дещо розрізняються, залежно від підходу, якого вони дотримуються. В англійській і американській лексикографії традиційно виділяють такі типи словників:

- general dictionaries (загальні словники);
- subject dictionaries (предметні, або тематичні словники);
- special purpose dictionaries (спеціальні словники).

Всі лінгвістичні словники поділяють на декілька груп згідно з різними критеріями. Одним із найбільш важливих розподілів є розподіл на синхронні та діахронні. Діахронні словники розглядають історію розвитку лексичних одиниць. До них відносять етимологічні та історичні словники. Історичні словники описують розвиток лексики англійської мови за якийсь певний період розвитку. Таким є, наприклад, словник середньоанглійської мови *Stratmann's Middle*

English Dictionary або словник староанглійської мови *Bosworth J., Toller T.n. An Anglo-saxon Dictionary*. Етимологічні словники мають на меті пояснення походження слова, встановлення його вихідної форми та первинного значення. Одним із найавторитетніших етимологічних словників англійської мови є *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Дані про історію слів та їх етимології наводяться і в таких великих тлумачних словниках, як *The Oxford English Dictionary*.

Синхронні словники відображають лексичний склад мови лише на даному етапі його розвитку. Розрізняють загальні (тлумачні) і обмежені (спеціальні) словники.

Серед одномовних лінгвістичних словників можна виділити декілька типів на підставі того, який мовний матеріал наведений в словнику і якими є способи оброблення цього матеріалу. **Тлумачні словники** являють собою найбільш поширений тип одномовних словників. У них наведені різні характеристики слова: орфографічна, орфоепічна, граматична, етимологічна тощо. Тлумачні словники називають так тому, що в них подані тлумачення значення слова засобами тієї ж мови. В англійській лексикографії термін «тлумачний» не використовується. Словники подібного типу найчастіше називають *General dictionaries* або *Monolingual dictionaries*.

За функціями та метою створення тлумачні словники підрозділяють на **дескриптивні та нормативні**. В англійській лексикографічній термінології їх називають *descriptive* та *prescriptive*, відповідно.

Дескриптивні словники призначені для повного опису лексики певної сфери та фіксації всіх застосувань, що є там. Якість дескриптивного словника залежить від того, з якою мірою повноти його словник відображає галузь, що описується, та наскільки точними є значення слів, поданих у матеріалі. Кращим прикладом дескриптивного словника англійської мови є *Oxford English Dictionary*.

Мета нормативного словника – дати норму вживання слова. Нормативні словники приписують стандарт вживання слова, задають літературну норму. Прикладом такого словника може служити *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*.

За способом організації лексики в словнику можна виділити особливий тип словників – ідеографічні словники, або (як їх часто називають) тезауруси. Прикладом такого словника є *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases*. На відміну від тлумачних словників, в яких словарні статті розташовуються за абеткою заголовного слова, в ідеографічних словниках лексика організована за тематичним принципом. Як словарна стаття таких словників

виступають цілі таксони – групи лексем, об'єднаних за близькістю значення. Фактично вони є семантичними полями. Термін «тезаурус» як позначення словника особливого типу є не зовсім вдалим унаслідок своєї багатозначності.

Окрім зазначеного вище значення він має ще два. Одне з них – найповніший словник, друге стосується не сфери лексикографії, а загальної лінгвістики і також теорії комунікації. Тезаурусом називається вся сукупність пізнань, що є у людини. Така полісемія терміна є небажаною. Підрозділяють ідеографічні словники на три типи: ідеографічні тезауруси, ідеографічні словники навчального типу і аналогічні словники. В аналогічних словниках лексичні одиниці об'єднані в смислові групи, а останні співвіднесені з певними словами-центрами, місце яких у словнику диктується алфавітом.

За характером словника тлумачні словники розділяють на загальні та часткові. *Oxford English Dictionary*, *Webster's Third New International Dictionary*, *Random House Dictionary of the English language* є загальними тлумачними словниками, оскільки вони відображають усю лексичну систему англійської мови, а не яку-небудь її частину. До часткових тлумачних словників слід віднести словники, в яких відображена лише певна галузь лексики загальнонаціональної мови. Такі, наприклад, словники фразеологічних одиниць (ідіом), словники діалекту або сленгу. *The Oxford Dictionary of American Slang* (1992) та *The Oxford Dictionary of Idioms* (1999) є частковими тлумачними словниками.

Під лексикографічним параметром у найзагальнішому вигляді розуміють спосіб лексикографічної інтерпретації того або іншого структурного елемента або функціонального явища мови та його екстралінгвістичної відповідності. Як приклад можна навести перелік лексикографічних параметрів, розроблений Б.Ю. Городецьким:

- 1) формальний або семантичний характер інформації про одиниці опису;
- 2) вибір аспекту семантичної інвентаризації мови (лексико-семантичний або морфолого-синтаксичний; парадигматичний або синтагматичний);
- 3) нормативний або описовий характер інформації;
- 4) хронологічний період опису;
- 5) вибір для опису мови в цілому або певних підмов (соціального або територіального характеру);
- 6) ступінь охоплення лексики;
- 7) граматична інформація;
- 8) набір стилістичних позначок;

- 9) тип тлумачення (дефініції);
- 10) наявність енциклопедичної інформації;
- 11) пояснення вмотивованості описуваної одиниці;
- 12) віддзеркалення семантичних стосунків між одиницями опису;
- 13) наявність інформації про контекст одиниці опису;
- 14) наявність інформації про походження (або історії розвитку) одиниці опису;
- 15) залучення кількісної характеристики одиниць опису та їх значень;
- 16) порядок розташування одиниць у словнику (формальний або семантичний принцип);
- 17) наявність допоміжних покажчиків;
- 18) генетичне зіставлення одиниць опису та їх значень з аналогічними одиницями в споріднених мовах;
- 19) наявність металінгвістичних відомостей (історія вивчення денотату, різні трактування);
- 20) типологічне зіставлення з аналогами в неспоріднених мовах

Тип створюваного словника визначатиметься чинниками, складовими авторської установки укладача словника. До основних параметрів, що відносяться до авторської установки укладача словника, слід віднести визначення пласта спеціальної лексики, предмета опису, – предметну орієнтацію словника (тематичну, часову тощо), сферу вживання (перекладні, навчальні, довідкові, інформаційні словники), що визначає призначення словника, коло майбутніх користувачів словника – читацьку адресу, аспект і рівень опису лексики – аспектну орієнтацію словника, його функцію (інвентаризація або нормалізація лексики), обсяг словника та, нарешті, принципи відбору лексики, що підлягає опису в словнику.

На підставі адресної орієнтації словники можна поділити на загальні та часткові. Аспектна орієнтація передбачає такі рівні опису лексики:

- фонетичний (словники вимови);
- орфографічний (словники правопису);
- словотворчий (словники словотворчих елементів);
- синтаксичний (словники сполучуваності);
- прагматичний (частотні словники).

У числі інших типів словників можна назвати словники узусу (в англійській термінології «*dictionaries of usage*»), предметом опису в яких є особливості вживання мовних форм, перш за все ті, які можуть викликати скруту. Двома різновидами таких лексикографічних

довідників є словники труднощів і словники сполучуваності: *Longman Dictionary of Common Errors (1987)*, *The BBI Combinatory Dictionary of English, edited by M. Benson, E. Benson, R. Ilson (1986)*.

Лекція 5. СЛОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Перекладні словники. Перекладними називають словники, в яких до реєстрових слів однієї мови подаються відповідники іншою мовою, тобто заголовні слова вихідної мови перекладаються лексичними засобами іншої мови.

Перекладні словники поділяють на загальномовні, або філологічні, і спеціальні (термінологічні). Крім двомовних є багатомовні перекладні словники, які, зокрема, є досить зручними для практичного вивчення кількох іноземних мов (наприклад., лексичні мінімуми різних мов), для наочного зіставлення різномовних термінів окремих галузей науки, техніки тощо і перекладу їх потрібною мовою.

Первісним зразком перекладної лексикографії у східних слов'ян умовно можна вважати доданий до новгородського списку Кормчої грамоти 1282 р. реєстр давньоєврейських і грецьких власних імен і окремих слів, виписаних із релігійних книг, для кращого розуміння яких подається переклад або пояснення їх лексичними засобами тодішньої народної мови. Проте такі реєстри-словнички мали ще багато рис словника тлумачного типу.

Перекладним словником, з яким пов'язують початок української лексикографії, був «Лексисъ» Лаврентія Зизанія (1596), у якому реєстрові «словенські» слова перекладено на «діялект руський». Перекладним у своїй основі словником був «Лексикон» Памва Беринди (1627), у першій частині якого до слів вихідної церковнослов'янської мови наводилися відповідники й пояснення «мовою простою», тобто тогочасною українською.

Протягом другої половини XVII ст. і XVIII ст. в Україні з'являються нові словники, реєстр яких складається зі слів «мови простої» — поєднання живої і книжної української мови з їх перекладом або тлумаченням мовою «словенською». Найдавнішим рукописним словником такого типу з реєстром близько 5000 слів був словник, знайдений і надрукований у 1889 р. «Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века» за редакцією П. Житецького, відомий у науковій літературі під назвою «Синоніма славеноросская».

До перших українсько-російських словників, що дали поштовх створенню низки аналогічних праць, належить «Изъяснение

малоросійських речень» Ф. Туманського (1793), в якому до виписаних автором із двох історичних документів 333 слів старої української мови подано російські відповідники. Подібне зібрання українських слів з російськими відповідниками є в «Енеїді» І. Котляревського (1798), при «Грамматике малоросийскаго нарѣчія» О. П. Павловського (1818) та ін.

Видання в Україні власне перекладних російсько-українських словників розпочалося публікацією невеликого за обсягом «Опыта русско-украинского словаря» М. Левченка (1874). Значно більшим за реєстром (близько 37 000 слів) і використанням лексичних джерел був «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки (псевдонім Г. Комарова й спілки його кореспондентів, т. 1-4, Львів, 1893-1898). Дещо більший обсяг (близько 40 000 слів) має «Русско-малоросийский словарь» Є. Тимченка (т. 1-2, 1897 — 1899), що базувався на лексичному матеріалі академічного «Словаря церковнославянского и русского языка» (1847) і «Толкового словаря живого великорусского языка» В. Даля у російській частині, а в українській використовував лексикографічні праці попередників, зокрема «Малорусько-німецький словарь» Є.- Желехівського та С. Недільського (т. 1-2, 1885 — 1886). Останній належить до найбільших українсько-іншомовних словників, що вийшли до 1917 р. Найвидатнішою працею української лексикографії до 1917 р. є українсько-російський «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (т. 1-4, 1907 — 1909).

Інтенсивного розвитку набула перекладна лексикографія, починаючи з 1917 р. Це переважно російсько-українські та українсько-російські словники. До середини 30-х років ХХ ст. вийшло понад двадцять таких словників різних авторів (В. Дубровського, С. Іваницького і Ф. Шумлянського, О. Ізюмова, М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова, Б. Ткаченка, Л. Савченка, З. Маньківського та М. Щербака, М. Гладкого та ін.).

Особливої уваги заслуговує надзвичайно багатий на фактичний матеріал академічний «Російсько-український словник», що укладався під керівництвом А. Кримського і залишився незавершеним (з чотирьох запланованих томів у 1924-1933 рр. вийшло три з реєстром на літери А-П). Певною мірою цей словник став базою для наступної роботи в АН УРСР над російсько-українськими словниками, що з'явилися 1937 і 1948 рр. «Російсько-український словник» (1948) кілька разів перевидавався і протягом двох десятиліть (до публікації у 1968 р. академічного «Російсько-українського словника» в трьох томах) був універсальною лексикографічною працею, яка навіть у

чомусь заміняла відсутні на той час словники інших типів — правописний, акцентологічний, фразеологічний, синонімічний та ін.

Таку роль відіграв і «Українсько-російський словник» (т. 1- 6, 1953-1963), що за обсягом опрацьованої в ньому лексики (121.690 слів) майже вдвоє перевищував реєстр словника Б. Грінченка.

Є низка перекладних словників, де разом з українською в першій чи другій частині лексикографічно опрацьовуються західноєвропейські мови: словники англійсько-українські й українсько-англійські М. Подвезька, М. Баллі (1955, 1957, 1974), за ред. Ю. Жлуктенка (1978) та ін.; французько-українські й українсько-французькі О. Андрієвської та Л. Яворської (1955, 1963); німецько-українські й українсько-німецькі І. Шаровольського (1929), В. Лещинської та ін. (1959), за ред. Е Лисенка (1978, 1989) та ін., двотомний (у трьох книгах) «Польсько-український словник» за ред. Л. Гумецької (1958 — 1960), «Болгарсько-український словник» І.Стоянова і О.Чмир (К., 1988), «Чесько-український словник» (т. 1-2, 1988 — 1989), підготовлений Інститутом мовознавства АН УРСР у співпраці з чеськими колегами «Угорсько-український словник» (1961) та ін.

Низку перекладних словників видали зарубіжні видавництва: «Словник українсько-італійський» Є. Онацького (Рим, 1941); «Українсько-німецький словник» З. Кузелі і Я. Рудницького (Лейпциг, 1943), «Українсько-англійський словник», укл. К. Андрусишин і Я. Кретт (Саскатун, 1955, ост. вид. — 1990), «Українсько-польський словник» за ред. Є. Грабця і П. Зволінського (Варшава, 1957); «Українсько-словацький словник» І. Полеля (Братислава, 1960) і «Словацько-український словник» П. Бунганича (Братислава, 1985), «Українсько-угорський словник» Л. Катона (Будапешт, 1963). «Румунсько-український словник» (Бухарест, 1963) і «Українсько-румунський словник» за ред. Г. Кокотайла (Бухарест, 1964), «Українсько-хорватський або сербський та хорватсько- або сербсько-український словник» А. Менац і А. Коваль (Загреб, 1979). 2-томний «Українсько-чеський словник» А. Куримського, Р. Шишкової, Н. Савицького (Прага, т. 1, 1994. т. 2, 1996), «Українсько-китайський словник» (Пекін, 1990), «Українсько-японський словник» І. П. Бондаренка і ХіноТакао (К., 1997) та ін.

Для розвитку української перекладної лексикографії велике значення має академічний російсько-український словник (автори: Анніна І.О., Горюшина Г.Н., Гнатюк І. С. та ін), який вийшов з друку у 2003 році. Словник охоплює широке коло загальноживаної лексики, відповідає сучасним правописним нормам і є найвірогіднішим довідником при перекладі російських текстів різних жанрів

українською мовою. Він відбив зміни у лексичному складі двох мов, викликані суспільно-політичними, економічними та культурними зрушеннями останніх десятиріч. Словник містить 160 000 слів. Автори словника творчо враховували як процеси поступу самого об'єкта опису, так і досягнення лінгвістичної практики за останні тридцять років (від часу виходу в світ останнього академічного "Російсько-українського словника". — Т. 1-3. — К., 1968-1970, на основі якого спирається це видання).

Крім загальних в останні десятиліття вийшла низка двомовних спеціальних перекладних словників .

Інверсійні словники. Інверсійні (зворотні) словники — це лексикографічні твори, в яких слова розміщуються за алфавітом у зворотному, оберненому (інверсованому) порядку, тобто за кінцевими літерами, наприклад.:

хвороба
проба
випроба

В українській лексикографії відомі односторонні інверсійні словники, які побудовані на реєстрі одного словника і є, власне, його інверсованими варіантами, наприклад: «Інверсійний словник української мови» (т. 1-3, Одеса, 1971-1976), джерелом якого був «Українсько-російський словник» (т. 1-6, К., 1953-1963) та «Інверсійний словник української мови» (К., 1985), що є інверсованим словником-індексом до «Словника української мови» (т. 1-11, К., 1970 — 1980). Разом із додатками він містить понад 137.000 слів і статистичні таблиці (кількісні характеристики розподілу слів за кінцевими літерами, кінцевих дво- і трилітерних сполук тощо).

Інверсійні словники використовують як посібники для наукових досліджень різних структурних рівнів мови, зокрема словотвору, фонетики, морфології, у програмах машинного опрацювання текстів, системах електронного перекладу тощо. З деякими застереженнями ними можна користуватися і як словниками рим.

Тлумачні словники. Як зазначається в енциклопедії „Українська мова“, тлумачним словником називається універсальний одномовний словник, що подає лексико-фразеологічний склад мови з поясненням значення, граматичних і стилістичних особливостей уживання реєстрових одиниць, а також з такими менш обов'язковими лексикографічними параметрами, як вимова, правопис словоформ,

етимологія, перша писемна або словникова фіксація, наведення синонімів та антонімів, іншомовних відповідників тощо.

Як правило, у тлумачних словниках найповніше реалізуються дві основні функції лексикографії — опис і нормалізація словникового складу мови за допомогою компактною та зручною для користування науковою моделі (довідково-реєстраційна функція словникарства) з одночасним стилістичним та онтологічним його впорядкуванням.

В історії кожної національної лексикографії жанр тлумачних словників з'являється порівняно пізно залежно від рівня національної самосвідомості й мовної культури народу і вироблення лексикографічної техніки.

Укладанню тлумачних словників передують процес створення лексичної картотеки національної мови.

Лексична картотека Інституту української мови НАН України є сукупністю лексичних карток із заголовними словами, під якими наведено тексти (речення), що ілюструють уживання цих слів у відповідному значенні, а в кінці подано джерела, звідки їх виписано. Картотеку збирають з XIX століття. У 1995 р. ця картотека налічувала понад 6 млн карток.

Комплектування й поповнення лексичної картотеки відбуваються за таким принципом: у картотеці має бути відбите кожне слово, незалежно від частоти його вживання, тому разом із загальноновживаною лексикою у ній наявні й архаїзми, діалектизми, неологізми тощо. Ілюстрації розкривають усі випадки прямого й переносного вживання слова в українській мові, його емоційного і образного використання, функціонування слова в стійких словосполученнях і фразеологізмах тощо. Картотека відбиває також особливості вживання граматичних форм, синтаксичних конструкцій, правопису.

Перші спроби створення тлумачних словників в українській лексикографії стосувалися подання фразеології та пареміології. Це збірка в книзі «Старосветский бандуриста» М. Закревського (1860) і особливо «Галицько-руські народні приповідки», опубліковані І. Франком (т. 1-3, 1901-1910). Певні ознаки тлумачних словників мали такі перекладні українсько-російські словники, як «Словник української мови» за ред. Б. Грінченка (т. 1-4, 1907 — 1909), «Словник української мови» Д. Яворницького (1920, російська мова тут — мова не тільки перекладу, а й тлумачення, особливо для етнографічної лексики, подається великий паспортизований за авторами, джерелами і регіонами ілюстративний матеріал, є навіть графічні ілюстрації), «Українсько-російський словник», створений в Інституті мовознавства

(т. 1-6, 1953 — 1963, де є великий паспортизований ілюстративний матеріал, докладне опрацювання значень багатозначних слів).

«Словник української мови» — перекладний українсько-російський словник, виданий 1907 — 1909 рр. у Києві у чотирьох томах за редакцією відомого українського письменника, лексикографа, педагога, фольклориста, етнографа та громадсько-культурного діяча Б. Грінченка. Словник налічує близько 6000 слів. У кінці четвертого тому окремим додатком наводяться «Крестные имена людей».

Словник Б. Грінченка вважається найповнішим і лексикографічно найдосконалішим українським тлумачним словником початку ХХ ст. Працю над словником розпочали ще Є. Тимченко і Б. Науменко, які впорядкували лексичний матеріал. З 1902 р. до роботи було залучено Б. Грінченка. Він використав праці багатьох кореспондентів журналу «Киевская старина», зібрав матеріали з творів художньої літератури і фольклорних джерел, частково користувався попередніми словниками такого типу, додав значний власний матеріал (діалектні та фольклорні записи).

Ця лексикографічна праця стала словником живої української мови. Тут поряд із загальноновживаними словами фіксуються і діалектизми, часом вузьколокальні, їх здебільшого документують. Українські реєстрові слова пояснюються російськими відповідниками чи описово, переважна більшість їх ілюструється реченнями; при назвах рослин і тварин, як правило, наводяться їхні латинські наукові відповідники Широко подано українську фразеологію, часто з поясненням її походження.

У передмові до словника Б. Грінченко подав стислий, але досить докладний огляд історії української лексикографії. Українська частина «Словаря» надрукована новим, спеціально для цього розробленим Б. Грінченком правописом, так званою грінчевичівкою, що акумулювала все краще з попередньої української правописної практики і яка лежить в основі сучасного українського правопису. У 1996 р. вийшло нове фототипове видання цього словника.

Першим повним тлумачним словником української мови є «Словник української мови» (т. 1-11, 1970 — 1980) — СУМ, який ґрунтується на матеріалах нової української літературної мови від І. Котляревського до кінця 70-х рр. ХХ ст. Цей словник містить понад 134.000 реєстрових слів.

Словник створений колективом учених Інституту мовознавства АН УРСР (І. Білодід, Л. Паламарчук, В. Русанівський, А. Бурячок, В. Винник, Г. Гнатюк, С. Головащук, Л. Родніна, Л. Скрипник,

Т. Черторизька, Л. Юрчук та ін.) на базі лексичної картотеки. Крім загальноновживаної лексики і фразеології СУМ охоплює також значну частину лексичного складу мови, що відійшла до пасивного мовного фонду, але свого часу активно вживалася і тому засвідчена як у фольклорі, так і в творчості майстрів слова; у словнику фіксуються часто вживані діалектизми та слова, що стоять на межі літературного вживання.

Включаючи надзвичайно великий і різноманітний щодо походження, функціонування та стилістичного застосування лексико-фразеологічний матеріал, СУМ має нормативне спрямування. Це забезпечується ретельним опрацюванням кожного слова: 1) розкриттям через тлумачення основних значень і відтінків значень реєстрових слів; 2) поданням найважливіших граматичних форм і наголосу цих слів; 3) наведенням до них (де це потрібно) стилістичних ремарок і спеціальних позначок; 4) ілюструванням функціонування в мові витлумачуваного слова чи фразеологізму фактичним матеріалом з різних джерел. У 1983 р. групі вчених Інституту мовознавства, які зробили найбільший внесок у створення СУМ, присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР.

Для потреб школи видано «Короткий тлумачний словник української мови» (1978, 2-е вид., 1988, близько 6750 слів), для початкової школи — «Словник української мови в малюнках» М. Коломійця (1995).

«Новий тлумачний словник української мови», який вийшов у 1999 р. у чотирьох томах, містить 42.000 слів, як зауважують укладачі В. Яременко та О. Сліпушко, найуживаніших слів. До словника включено і протлумачено побутову, ділову, книжну, термінологічну, наукову лексику та іншомовні слова, що вже стали невід'ємною частиною національного лексичного фонду. Тлумачення слів та їх значеннєвих нюансів досягається значним розширенням синонімічних рядів. Ілюстративний матеріал надається з творів українських класиків.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» за ред. В.Т. Бусела вийшов у 2001 р. Як зазначається у передмові, великий тлумачний словник сучасної української мови є універсальним довідником із сучасної української мови. У ньому об'єднано академічну повноту мовної лексики з лаконічною формою однотомного видання. Словник містить близько 170.000 слів, у тому числі й ті, що увійшли в українську літературну мову протягом останнього десятиліття. Окрім загальноновживаних слів у словнику наводяться основні терміни сучасної науки й техніки, а також слова,

що визначають явища і реалії виробничого, культурного та побутового життя. Новим для тлумачних словників є введення в деякі статті енциклопедичних довідок. Цей словник є популярним, загальнодоступним виданням, розрахованим на широкий загал читачів: учнів старших класів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, студентів, аспірантів, викладачів української мови та всіх, хто вивчає українську мову й користується нею у повсякденному житті.

У 2002 р. у Харкові (видавництво „Прапор”) опубліковано «Тлумачний словник української мови» за ред. В. С. Калашника, який містить понад 12.500 статей (близько 40.000 слів: витлумачених, синонімів, спільнокореневих). Його структура зумовлена метою членувати значення слів, подати окремі їх граматичні форми, найхарактерніші синоніми та словотвірні ряди, виділити стилістично марковану лексику. Словник у цілому має комбінований характер: у ньому, крім алфавітного, використано гніздовий принцип розташування матеріалу.

Словники іншомовних слів. Одним із п'яти різновидів тлумачних словників є словники іншомовних слів, у яких подається пояснення слів іншомовного походження, слів, що на тому чи іншому мовному рівні зберегли сліди вихідної мови і сприймаються в українській мові як чужі (на відміну від запозичених, тобто засвоєних, слів). У словниках іншомовних слів переважно зазначається джерело запозичення — мова, з якої або через яку слово прийшло.

В Україні початок реєстрації та пояснення іншомовних слів можна датувати XV ст., коли в пам'ятках української писемності з'явилися так звані глосарії. Першою спробою створення оригінального українського словника іншомовних слів був «Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» В. Доманицького (1906), в якому подано близько 1500 слів, що найчастіше зустрічаються в книжках, газетах і журналах.

Набагато ширше і ґрунтовніше опрацьовані слова і вислови іншомовного походження в «Словарі чужих слів. 12.000 слів чужого походження в українській мові» З. Кузели та М. Чайковського (1910, 2-е вид. — К. — Лейпциг, 1918). Як додаток до основної частини словника наведено «Чужі слова і звороти, що пишуться латинськими буквами» з їх українськими відповідниками.

Пізніше з'явилися: невеликий «Словник чужомовних слів, що увійшли в мову українську» (1924), «Словник чужомовних слів» за ред. О. Бадана-Яворенка (1932, укладачі І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко), а також переклад українською

мовою російського видання «Словника іншомовних слів» за ред. І. Льохіна і Ф. Петрова (1951).

Цікавим прикладом словників іншомовних слів є «Словник чужослів. Знадібки» Павла Штепи (Торонто, 1977) — перша спроба української еміграції подати українські відповідники до чужослів. Словник має 16.000 чужослів і 70.000 українських відповідників до них.

Етимологічні словники. Етимологічні словники — це словники, що містять основні відомості про походження (етимологію) слів однієї мови чи групи або сім'ї споріднених мов. Є різні види етимологічних словників, зокрема виразно розрізняються короткі (популярні, шкільні) та повні (наукові).

Короткий етимологічний словник має обмежений реєстр слів, відзначається загальнодоступним викладенням словникової статті, відсутністю бібліографічних посилань у статтях.

Науковий етимологічний словник відзначається більшим (іноді максимальним) реєстром слів, докладнішим аналізом різних точок зору на етимологію відповідного слова, наявністю бібліографії. Реєстр наукового етимологічного словника однієї мови складається лише зі слів літературної мови або, частіше, поряд із ними містить у більшому чи меншому обсязі також слова діалектні (наприклад, «Етимологічний словник української мови» ЕСУМ, т. 1-7. — К., 1982 — 2000; An ethnological dictionary of the Ukrainian language, v. 1-2. - Winnipeg-Ottawa, 1972 — 1982; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. — К., 1985).

Численні відмінності між різними етимологічними словниками наукового типу виявляються у будові словникових статей. В етимологічних словниках групи або сім'ї споріднених мов роль реєстрового слова в статті відіграє реконструйоване слово відповідної прамови або його основа чи корінь.

Підготування етимологічних словників української мови розпочалося порівняно недавно. У 1962 — 1982 рр. у Вінніпезі (Канада) з'явився «Етимологічний словник української мови» Я. Рудницького у двох томах (англійською мовою). На той час уже були «Етимологічний словник слов'янських мов» Ф. Міклошича (1886, німецькою мовою), «Слов'янський етимологічний словник» Е. Бернекера (1908 — 1915, німецькою мовою, доведений до середини літери М), етимологічні словники російської мови М. Горяєва (1892, 1896), М. Фасмера (т. 1-3, 1950 — 1958, німецькою мовою, російський переклад О. Трубачова (т. 1-4, 1964 — 1973),

польської мови А. Брюкнера (1927), чеської мови Й. Голуба і Ф. Конечного (1952), чеської і словацької мов В. Махека (1957), болгарської мови С. Младенова (1941) та ін. У цих словниках і в численних публікаціях О. Потебні, Г. Ільїнського, Л. Булаховського та ін. містилися також етимологічні дані про українські слова, які враховувалися при укладанні етимологічних словників української мови.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов. - 3-е изд. - М.: Изд-во ЛКИ, 2007. - 360 с.
2. Берков В.П. Двужычная лексикографія / В.П. Берков. — М.: Астрель. АСТ. Транзиткнига, 2004. — 234 с.
3. Дубічинський В.В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології: навч. посіб. / В.В. Дубічинський. — Х.:НТУ «ХПІ», 2004. — 203 с.
4. Кровицька О. Українська лексикографія: Теорія і практика / О. Кровицька. — Л.: Ін-т українознавства, 2005. — 174 с.
5. Минаева Л.В. Лексикология и лексикография английского языка / Л.В. Мицаева. — М.: СТУПЕНИ, 2003. — 224 с.
6. Моисеев М.В. Лексикография английского языка: учебно-метод. пособие / М.В. Моисеев. — Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. — 92 с.
7. Ступинин Л.П. Теория и практика английской лексикографии /Л.П. Ступинин. — Л.: Ленингр. ун-т, 1982. — 76 с.
8. Sidney I. Landau. Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography. 2nd Edition. Cambridge University Press, 2001.
9. Hartmann Reinhard. Teaching and Researching Lexicography. Longman, 2001.
10. Bejoint Henri. Modern Lexicography: An Introduction. Oxford University Press, 2004.

ЗМІСТ

Лекція 1. СТИСЛИЙ НАРИС З ІСТОРІЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ.....	3
Лекція 2. ІСТОРІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ	14
Лекція 3. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЛЕКСИКОГРАФІЇ.....	18
Лекція 4. ОСНОВНІ ТИПИ СЛОВНИКІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ПАРАМЕТРИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ	23
Лекція 5. СЛОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	28
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК	37

431

Кудоярова Ольга Вікторівна

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Редактор Т. Г. Кардаш

Зв. план, 2010

Підписано до друку 14.05.2010

Ум. друк. арк. 2,2. Обл.-вид. арк. 2,43. Тираж 30 прим.

Заказ №35.

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр "ХАІ"

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu